

§ Секція 2 «Соціологія»

Жарко Ярослав Юрійович

*викладач кафедри філософії, соціології та історії
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
м. Дніпро, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЦИКЛІЧНИХ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ

Згідно з авторським підходом, соціальна темпоральність суспільного життя виступає як особливе середовище, в якому розгортаються зміни в соціальній реальності. Цей часовий вимір має багатовимірну структуру, що включає інтенсивність змін, їхню повторюваність або фрагментарність, тривалість у часовому просторі, напрям еволюційного розвитку, а також принципи організації історичних етапів. Отже, соціальна темпоральність не просто супроводжує суспільні зрушення – вона визначає ритм і конфігурацію цих змін, стаючи невід’ємним механізмом їхнього формування.

На відміну від лінійних моделей, що розглядають соціальний час як незворотній і прогресивний, циклічне бачення темпоральності акцентує на повторюваності суспільних процесів. Як зазначає П. Штомпка в книзі «The sociology of social change» [1], такі уявлення ґрунтуються на метафорах із повсякденного досвіду: природні ритми (день і ніч, пори року), біологічні етапи життя (від народження до смерті), а також соціальні цикли – зміна політичної влади, економічні коливання, повторюваність побутових і календарних подій. Усе це формує уявлення про соціальний світ як про багатогранну систему циклічних змін.

П. Сорокін підкреслював, що домінування лінійної моделі історичного розвитку в соціології з другої половини XIX століття відсунуло на другий план уявлення про циклічність соціальних змін. Орієнтація на пошук «історичних тенденцій» майже виключала увагу до ритмів і повторюваних структур. Однак зміни останніх десятиліть – зокрема криза лінійних концепцій історії, нові відкриття щодо минулих цивілізацій та глибше розуміння соціальних процесів – сприяли відновленню інтересу до циклічних моделей у соціальній думці [2, с. 28].

На думку П. Сорокіна в його книзі «Social and cultural dynamics» [3], історія розгортається як послідовність різномасштабних соціокультурних коливань, що утворюють своєрідну «динаміку» суспільних і культурних процесів. На макрорівні з цього процесу вирізняється «тип культури» – всеохопна модель інституцій та духовно-інтелектуальних практик, яка зазвичай домінує протягом кількох століть і згодом змінюється наступною, рівнозначною за важливістю, але контрастною за змістом культурною формацією. Кожен із таких «типів культури» містить сукупність «типів ментальності» – характерних мотивацій і зумовлених ними колективних уявлень, притаманних певним групам людей.

У концепції П. Сорокіна соціокультурна динаміка постає як процес циклічної трансформації культурних типів і фаз розвитку масштабних культурних систем. Ключовим критерієм розрізнення типів культури слугують домінантні уявлення про сутність реальності та засоби її пізнання, які визначають змістовне наповнення певної культурної епохи [4, с. 41-43].

Згідно з концепцією П. Сорокіна, культурна еволюція відбувається через послідовну зміну трьох базових типів культур, кожен з яких визначається панівним уявленням про реальність і способами її пізнання. Ідеаціональна культура орієнтована на духовне світовідчуття та трансцендентні істини, де основне значення має віра в Абсолют, моральне вдосконалення та аскетизм. Чуттєвий тип культури, навпаки, зосереджений на матеріальному світі та емпіричному досвіді, де пріоритетними стають тілесні задоволення й раціональне пізнання, а релігія втрачає провідну роль. Ідеалістичний тип поєднує ці два підходи – він прагне гармонії між духовним і чуттєвим, між моральним розвитком людини та покращенням соціального середовища [5, с. 113].

У підході А. Тойнбі соціальна темпоральність постає як драматичне протистояння ідей, конфлікт ціннісних систем і боротьба за домінування духовних орієнтирів між різними соціальними верствами. Історичний процес, на його думку, не можна звести до простої, одноманітної лінійної послідовності подій. Натомість безперервність історії виступає радше символічним образом, який окреслює складне

й багатогранне буття людства [6, с. 115-118]. Такий підхід Тойнбі називає цивілізаційним: історія трактується як динамічна структура взаємодії цивілізацій, які або співіснують, або змінюють одна одну в часі. Основою ознакою цього бачення є ритмічна повторюваність і циклічність розвитку соціокультурних систем [7, с.75].

А. Тойнбі в книзі «A study of history» [8] розглядає розвиток цивілізації як циклічний процес, що проходить через стадії виникнення, зростання, кризи, занепаду та розпаду. Ключовим механізмом цього процесу є взаємодія між «викликом» і «відповіддю», яка визначає здатність суспільства адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх труднощів. Виникнення цивілізацій, на думку мислителя, не залежить від географії чи етнічних чинників, а є наслідком реакції на серйозні виклики – як-от тиск, гноблення, труднощі природного середовища чи конфлікти. Цивілізація розвивається доти, доки здатна давати ефективні відповіді на ці виклики. Таким чином, її еволюція є ланцюгом відповідей на послідовні імпульси до змін, що й формує діалогічну логіку культурного розвитку

І. Валлерстайн розробив власне бачення соціальної темпоральності в межах світ-системного аналізу, який фокусується не на розвитку окремих суспільств, а на еволюції глобальних систем взаємопов'язаних товариств. На відміну від класичних теорій соціальної еволюції, які розглядали суспільства ізольовано, світ-системний підхід аналізує їх як частини єдиної історичної динаміки. У цьому він близький до цивілізаційного підходу, однак значно ширший за масштабом, оскільки охоплює структури, що виходять за межі однієї цивілізації та охоплюють трансцивілізаційні процеси – аж до всієї світової системи [9, с. 133-160].

І. Валлерстайн в книзі «The end of the world as we know it: social science for the twenty-first century» [10] критично переосмислює ідею прогресу, пов'язуючи її з євроцентризмом та колоніальним нав'язуванням західної моделі розвитку. На його думку, це дискредитує саму концепцію поступального розвитку. Основні відмінності між цивілізаціями він убачає не в економічних показниках, а в ставленні до часу – у тому, як він використовується й осмислюється. Валлерстайн вважає, що ключовим викликом сучасності є саме темпоральна практика. З-поміж чотирьох типів історичного часу – подієвого, вічного, структурного та циклічного – він надає перевагу циклічному баченню, вважаючи його найбільш адекватним для розуміння динаміки історичних систем.

У концепції І. Валлерстайна соціальна темпоральність має циклічну природу, що виявляється у чергуванні фаз нестабільності та відносної рівноваги. Цей ритм ґрунтується на довготривалих історичних циклах: 100-150-річних фазах гегемонії провідних держав, які виступають «гарантами світового порядку», а також на коротших, 50-60-річних економічних хвилях, відомих як цикли Кондратьєва.

Висновки. Циклічні моделі соціальної темпоральності пропонують альтернативне бачення історичного розвитку, в якому ключову роль відіграє ритм повторюваності змін. На відміну від лінійної прогресистської логіки, ці підходи акцентують на фазності, чергуванні підйомів і спадів, стабільності та криз. Ідеї П. Сорокіна, А. Тойнбі та І. Валлерстайна демонструють, що соціальна темпоральність – це не просто часовий фон, а структурний чинник, що формує динаміку, логіку і типологію соціальних процесів. Вона дозволяє по-новому інтерпретувати історичні цикли, культурні зміни й глобальні зрушення, відкриваючи шлях до більш глибокого розуміння закономірностей розвитку суспільства.

Література

1. Sztompka P. The sociology of social change. – Oxford : Blackwell Publishers, 1993. – 348 p.
2. Sorokin P. A. A survey of the cyclical conceptions of social and historical process // Social Forces. – 1927. – Vol. 6, No. 1. – P. 28–40.
3. Sorokin P. A. Social and cultural dynamics. – New York ; Cincinnati : American Book Company, 1937. – 727 p
4. Кучина Н. І. Філософські погляди Питирима Сорокіна крізь призму історіографії // Актуальні питання культурології. – 2012. – Вип. 12. – С. 41–46.
5. Герасимович Г. Особливості циклічної моделі соціокультурної динаміки // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Філософія. – 2010. – Вип. 7. – С. 106–115.
6. Кубрак О. Культура та цивілізація: Шпенглер vs Тойнбі // Актуальні проблеми філософії та

соціології. – 2012. – Вип. 5. – С. 112–118.

7. Чорна А. М. Концепція А. Тойнбі як основний етап у розвитку теорії локальних цивілізацій // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. – Вип. 3. – С. 75–78

8. Toynbee A. A study of history: abridgement of volumes I–VI. – Oxford : Oxford University Press, 1987. – 640 p.

9. Korotayev A. Compact mathematical models of world system development, and how they can help us to clarify our understanding of globalization processes // Globalization as evolutionary process: modeling global change / ed. by G. Modelski, T. Devezas, W. R. Thompson. – London : Routledge, 2007. – P. 133–160.

10. Wallerstein I. The end of the world as we know it: social science for the twenty-first century. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2001. – 288 p.